

16. ASIR ŞU'ARÂ TEZKİRELERİNDE NÜKTE

*Süleyman SOLMAZ**

ÖZET

Eski edebiyatımızın tam anlamıyla ortaya çıkabilmesi için bütün konularının birer birer ele alınıp incelenmesi gerekir. Eski edebiyatın enstrümanları nelerdir? Bu konulardan biri mizahtır, yergidir; yerine göre nüktedir. Eski insanlarımız yüzyıllar önce nelere gülüyorlar, ne ile eğleniyorlardı? Bunları edebiyata nasıl yansıtıyorlardı? Bu çalışmanın omurgasını teşkil eden bu soruların cevabını tezkirelerde bulmaya çalıştık.

Gülmek, en tabii ihtiyaçlarımızdan biridir. Bunu adlandırmak da önemli bir iştir. Bu vesile ile şaka, eğlence, latife, nükte, fıkra gibi kavramların eski kültürümüzdeki karşılıkları olan hezl, mesel, kıssa, mutâyebe, mülâtafa, ta'riz, nekre gibi kelimeleri atalarımız nasıl kullanmış bunu ortaya çıkarmaya çalıştık.

Anahtar kelimeler: Tezkire, nükte, mutâyebe, ta'riz, hiciv, istihza, latife

WITTICISM IN THE SIXTEENTH CENTURY ACCORDING TO “TEZKIRE”S

ABSTRACT

For understanding old Turkish Literature, it must be searched with all its instruments. One of the lots of questions is about laughing. What for was old people laughing and how was this situation reflecting in old Turkish literature. We want to find the answer of this question in old Turkish literature, especially in “Tezkire”s.

Old Turkish classic writers is used “hezl”, “mesel”, “kıssa”, “mutâyebe”, “mülâtafa”, “ta'riz”, “nekre” instead of joke, fun, witty and etc... In this work we want to analyze these terms in “Tezkire”s.

Key Words: Tezkire, witticism, funy, joke, mutâyebe, ta'riz, hiciv, istihza.

İnsan ruhunun en önemli özelliklerinden hatta ihtiyaçlarından biri de; gülmek, şakalaşmaktır. Günlük hayatta yaşanan olayların, hiç olmazsa, tebessümle karşılanması, adeta, hayatın bir gereği olarak düşünülebilir. Bu gereklilik, aslında, hayata bakış açısının bir tezahürüdür. Bu tezahürün diğer cephesinde ise üzüntü, sabır, tevekkül gibi başka unsurlar da vardır. İşte bunların tamamı, insanın hayat felsefesini ortaya koyar.

Olayları tebessüm ile karşılayabilmenin yolu, mizahtan geçer. Mizah, bir mizaç işidir, aynı zamanda insandan zekâ da ister. **Mizah** kavramının yanı sıra; bu gün **şaka, eğlence, latife, nükte, fıkra** kavramlarının da dilimizde kullanıldığını görüyoruz. **Alay etme, dalga geçme, istihza** ve **hicvin** yanı sıra Fransızcadan alınan **espri** de günlük dilde bu anlamda kullanılan kelimeler arasına

* Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. El-mek: ssolmaz@pau.edu.tr

girmiştir.

Eski edebiyat da denilen klâsik edebiyatta bu anlama gelen **hezl, mesel, kıssa, mutâyebe, mülâtafa, ta'riz, nekre** gibi başka kelimeler de vardır. Bu kavramlar tezkirelerde hem şairin tabiatını anlatırken hem de örnek verilirken kullanılmıştır (Tolasa 1983).

Mizah, şaka zekâ işidir, çünkü gülünç olmadan güldürmek, kıvrak ve işlek bir zekâ isteyen bir sanattır. İnsanların, alay edeceğim derken bayalığa düşmemesi gerekiyor. Şakalaşmaya, millet olarak meylimizin fazla olduğu da söylenebilir. Nasrettin Hoca, Bekri Mustafa, Bektâşi, Karadeniz (Laz, Temel) fıkraları, adeta, serbest ve hür düşüncenin, nükteli anlatımın birer örneği olup bu görüşümüzün de birer delilidir. Bunlardan **Nasrettin Hoca** ve Bekri Mustafa fıkraları bütün batı dillerine çevrilmiştir. Hatta Ermenice ve Arapça'ya da tercüme edilmiştir (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi 1986: 81).

Konumuz Eski Türk Edebiyatı ile ilgili olduğu için burada, o döneme ait, konuyla ilgili eserleri zikretmek ihtiyacını hissediyoruz.¹

Divan edebiyatında mizah ve latife tarzında yazılmış manzum ve müstakil kitaplar vardır. Nükte, şaka ve fıkraları bir araya getiren eserlere **Letâîf-nâme** adı verilmiştir. 16. asırda yaşayan Lâmiî Çelebi'nin **Mecmau'l-letâîf** adlı eseri bu türün en güzel örneğidir. Bu eser, **Lâmiî-zâde Abdullah Çelebi Latifeler** ismiyle Milli Eğitim Bakanlığı yayınlarından İslam Klâsikleri arasında yayınlanmıştır (Lâmiî-zâde Abdullah Çelebi 1997). Konumuzla doğrudan ilgisi olan bu eserler üzerinde akademik seviyede çalışmalar da yapılmıştır (Batislam 1997; Çıraklı 1998).

Malzemesi dile dayanan her türlü mahsul, edebiyatın içinde yer alır. Yukarıda saydığımız kavramlar da edebiyatımızın hatta kültürümüzün göz ardı edemeyeceğimiz, önemli kavramlarıdır. Gerek halk edebiyatımızda, gerekse klâsik (divan) edebiyatımızda bunlar önemli ölçüde vardır.

Adı geçen kavramları, inceleyen bazı çalışmaları şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- Ağâh Sırrı LEVEND, Türk Edebiyatında Fıkra, Türk Dili Dergisi, 1972, 231
- 2- Dursun YILDIRIM, Türk Edebiyatında Bektaşî Tipine Bağlı Fıkralar (İnceleme-Metin) Ankara 1976 (Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları- Ankara, 1999 Akçağ Yay.)
- 3-Şükrü ELÇİN, Halk Edebiyatına Giriş, Ankara, 1981
- 4- Sadık K. TURAL, Nekre ve Nükte Kavramının Kültür İçindeki Yeri ve Fonksiyonları, Edebiyat Bilimine Katkılar, Ankara, 1993
- 5- Mine MENGİ, Divan Şiir Dilindeki Mana, Mazmun, Nükte Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme, Divan Şiiri Yazıları, Ankara 2000, Akçağ Yay.
- 6-Mine MENGİ, Divan Şiirinde Yergi Amaçlı Söz Sanatları, Journal of Turkish Studies, 1996
- 7-M.Sabri KOZ, Nasreddin Hoca, Bekri Mustafa ve İncili Çavuş Fıkralarıyla Bazı Tarihsel Fıkra Tipleri İhtiva Eden Bir Yazma “Letâîf Mecmuası, Türk Dünyası Dergisi, 2000)
- 8- Batislam, H.Dilek, “Divanlardaki Manzum Latifeler”, Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları, Festschrift In Honor Of Walter G. Andrews I, Yayınlayanlar: Cemal Kafadar-Gönül A. Tekin, Yayına Hazırlayan: Mehmet Kalpaklı, 34/I, Ottoman Studies Foundation, Harvard Üniversitesi 2010, s.35-50.
- 9- Batislam, H.Dilek, “Divan Edebiyatında Latife ve Hezl”, Erciyes Üniversitesi

¹Daha geniş bilgi için bk. (Türk Dili Edebiyatı Ansiklopedisi 1986: 81).

Klasik Türk Edebiyatı Topluluğu, VI. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Mine Mengi Adına), 25-27 Kasım 2010, Kayseri)

Bunların dışında sadece fikrayı konu edinen bazı eserler de yazılmıştır. Ancak konuyla doğrudan ilgisi olmadığı için zikredilmemiştir.

Yukarıda saydığımız eserlerde bazı kavramların tanımları yapılmaktadır. Kelimelerin lügat anlamlarının dışında, dilimizde *yan-yakıştırma*, *terim* anlamları da bu tanımlar içerisinde yer almıştır. Aşağıya bu bazı tanımları ve bunlarla ilgili kanaatleri aktarıyoruz:

Nekre: Sözlüklerde *garip ve gülünç fıkralar, hoş sohbet ve hazır cevap kimse; tuhaf sözler, garip ve gülünç fıkralar anlatan kimse* anlamlarına gelen bu kavram bir kaynaktan şu şekilde tanımlanmıştır:

Dilimizde nekre, nükte olmak üzere iki kelime var, iki terim... Nekre gramer terimliği dışında bir mânâ taşıyor; nekre, hoş giden gülünç, tuhaf, ince bir alay taşıyan sözler söylemek, hikâyeler anlatmak mânâsına geliyor.

Aynı yazar, **nükteyi** de şu şekilde tanımlamakta ve nekre ve nükte hakkındaki kanaatlerini de dile getirmektedir:

Nükte ise, iyi düşünülmüş, ince ve örtülü mânâlar taşıyan, yarı şaka, yarı ciddi sözlerin genel adıdır; nükte de, bir taraflı ile istihza eden veya hesaplaşandır.

Buna göre nekrede bir sözü anlatana; onun ses tonu, jest ve mimiği, telaffuz ve anlatımdaki başarısı ve anlattığı şey dâhil, hepsine birden güleriz.

Nüktede ise, gülme bir amaç değil araçtır (Tural 1993: 115- 117).

Nekre, tariflerde de görüldüğü gibi hem fâil (özne) hem de sıfat olarak dilimizde kullanılmaktadır. Diğer bir kaynaktan ise, "*Nekre bir Bektâşi, Nekre'nin biri biçiminde başlayan fıkralar vardır*" denmektedir. (Yıldırım 1976: 7). Aynı kaynaktan halkın nükte, nekre gibi ayırımı gitmediği, hepsinin yerine **fıkranın** kullanıldığı belirtiliyor (Yıldırım 1976: 124).

Malzemesi dile dayanan sözlü edebiyat mahsulleri arasında, şekil ve muhteva bakımından kendine has karaktere sahip müstakil bir tür olan fikra Prof. Dr. Şükrü Elçin tarafından şu şekilde tanımlanmıştır:

Umumiyetle gerçek hayat hadiselerinden hareketle "hisse" kapmayı hedef tutan ve temelinde az çok nükte, mizah, tenkit ve hiciv unsuru bulunan sözlü, kısa mensur hikâyelere fikra adı verilir.

Başlangıçta ferdî karakter taşıyan ve zamanla anonimleşen fıkralar, sâde, yaşayan dille, geçmiş zamanın hikâyesi, soru ve emir cümleleriyle anlatılırlar.

Umumiyetle tek bir vak'a'ya dayanan, teferruat, tasvir ve tahkiyeden kaçan fıkralar; başlangıç, gelişme ve sonuç bölümlerini iç içe bulunduran hikâyelerdir. Aklın kanunları içinde, hayâlî unsurlardan uzak olarak yaratılan bu hikâyelerde vak'a ve düşünce ile ilgili bilgiler ilk basamağı teşkil eder. Tezle karşı tezin bir bakıma çarpışmasını hazırlayan konuşma (tezâd) münâkaşa ve muhakeme, gelişmeyi hazırlar. Bu zemin üzerinde sonucu meydana getiren "hüküm"e varılır. Fıkranın estetiği bu üç unsurun terkibinden doğar (Elçin 1981: 623-624).

Öte yandan sözlüklerde *ancak düşünüldüğü zaman fark edilebilen ince mânâ, herkesin anlayamadığı mânâ, fehm ü idraki zarafete bağlı kıssa, ibarenin asıl mânâsından başka olan nazik ve latif mânâ, dikkatle anlaşılabilen ince mânâ* anlamları verilmiş bu kelimeye. Kelimenin çokluk hali ise **nüket, niket, nikât, nükât** şeklindedir. Bu kelime gerek tekil, gerek çoğul olsun her iki

şekilde de bu gün varlığını sürdürmektedir.

Ayrıca sözlüklerde ve halk arasında **nükte-âmiz** (söze nükteler karıştıran), **nükte-bîn** (nükteyi anlayan, ince mânâyı sezen), **nükte-dân** (nükte bilen, zarif), **nükte-dâr** (nükteli), **nükte-gû** (nükte söyleyen), **nükte-perdâz** (nükte bulup söyleyen), **nükte-pîrâ** (nükteyi söyleyen, güzel nükteler çıkaran), **nükte-senc** (nüktenin değerini bilen, nükte tartan), **nükte-şinâs** (nükteci, zarif, nükteyi seven), **nükte-ver** (nükte sahibi) gibi ibare ve tamlamalar hâlâ kullanılmaktadır.

Prof. Dr Mine Mengi ise nüktenin mazmunla birlikte kullanılmasını değerlendirdikten sonra şu görüşlere yer vermektedir:

“Nükteye gelince; nükteyle birlikte kullanılan, “nükte-dân, nükte-senc, nükte-şinâs, nükte-pîrâ” gibi terkiplere bakarak, nüktenin eski şiirimizde, şiirden çok, şâiri niteleyen kullanımlarının olduğunu belirtelim. Ayrıca bu terkiplerden nükte-perdâz, nükte-şinâs, nükte-pîrâ vb. aklımıza nükte-zekâ ilişkisini getiriyor. Bu durum bize şairlikle nüktedanlığın birlikte düşünüldüğü izlenimini vermektedir.

Öte yandan divanlarda, “nükte-i gayb, nü hüfte nükte, saf u rengin nükte, pür-nükte ma’ani” gibi nükteyi ya da manayı niteleyen tasarruflara da rastlarız. Bu terkiplere bakarak, nüktenin de tıpkı mana ya da daha çok mazmunda olduğu gibi gizli olanının, görülmeyenin, özgün olanın istendiği görüşüne vararak, nükte mananın gizli ve özgün olanıdır ya da istenenidir diye düşünebiliriz. Nüktenin ayrıca... eski metinlerde anlama ilişkin, işneleyici, alaycı anlamı olan ya da ima eden söz olarak da kullanımı vardır.” (Mengi 2000: 40).

Bilindiği gibi 16.yy.da 7 şu’arâ tezkiresi yazılmıştır. Bunlar; Sehî/ Heşt Behişt, Latifî/ Tezkiretü’ş-şu’arâ ve Tabsıratu’n-nuzamâ, Âşık Çelebi/ Meşâîrî’ş-şu’arâ, Ahdî/ Gülşen-i Şu’arâ, Kınalı-zâde Hasan Çelebi/ Tezkiretü’ş-şu’arâ, Beyânî/ Tezkiretü’ş-şu’arâ ve Gelibolulu Âli/ Kühü’l-ahbâr’(ın tezkire kısmı)dır. Bu eserlerden Beyânî Tezkiresi muhtasar bilgi vermesi sebebiyle, çalışmamıza kaynaklık etmediği için, değerlendirme dışı bırakılmıştır. Sehî Tezkiresi’nden alınan örnekler (eski harfli metin elde olmadığından) günümüz Türkçesiyle yapılan yayından alınmış, diğer tezkirelerdeki metinler ise o günkü ifadesiyle verilmiştir.

Latife ve nükteler, söylendikleri veya kullanıldıkları dönemin dil ve üslub özelliklerini gösterirler. Bunun yanı sıra toplumun değer yargılarını, kabullerini de temsil etme kabiliyeti taşırlar. Ayrıca halk söyleyişlerini, deyimleri de içerirler. Şu’arâ tezkirelerinde bunu örnekleyen kullanımları tesbit etmeye çalıştık. Bu esnada gördük ki, tezkirelerde yer alan bu küçük hikâyeler zaman zaman şairin biyografisine katkı sağlamaktadır. Yer yer müstehcen ifadeler de rastlanmakta olan bu hikâyelerde maksat, şairi tanıtmak ve okuyanın veya dinleyinin dikkatini çekmektir. Bu bilgiler ışığında 16. yy. şu’ara tezkirelerinde tespit ettiğimiz örnekler geçebiliriz.

Bu konuda yazacağımız ilk örnek Kınalı-zâde’den **Ahmedî** ile Timur arasında geçen bir şakalaşmadır:

“Bir gün Timur ba’z-ı dilberân-ı sîm-endâm ile azm-i hammâm idüp halâl-i mübâsete ve esnâ-yı kelâmda mezbûra hitâb ile iltifat idüp bu hüsn-i behâyla bî-bahâne olan dilberân-ı sîm-beri ve âlem-i lutf ü melahatde yegâne olan mehveşân-ı per-peykeri bahâya dut didükde Ahmed dahi “kiminiün teni dünyâ tatlusu sîm ü zer değer” ve kiminiün kıymeti dürr-i dendânına Mısır haracı değer, la’l ü gevher ancak vefâ ider” diyicek Timur “beni dahi bahâya dut” dir. Şâir-i mezbûr dahi ol mâlik-i hazâin-i cihânı ve zâbit ü hâris-i genc-i şâyegâni olan Timûr-ı gürgâneye seksen akçe bahâ biçer. Timûr mezkûrun bu kavlı-i menfûrdan rencûr olup “yalnız benim futam seksen akçe değer” didükde Ahmed ben dahi bahâya dutduğum futâdur yohsa sen bir akçe itmezsin ve nefsi’l-emrde fîls-i ahmere değmezsin” der” (Timur bu latifeden hoşnut olup şâire bol bahşiş vermiştir). (Kınalı-zâde Hasan Çelebi 1989: 134-135).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Aynı hadiseyi Âşık Çelebi şu şekilde anlatmaktadır:

“Mervîdür ki Timurleng kem min e'racin 'ale'l-medârici'l-'ulya e'race² mucibince pây-taht-ı saltanata kadem basup diyâr-ı Ruma geldükde Amâsiyyede Ahmedî Timura kasîde virüp 'arz-ı ihlâs u mütâba'at ider. Timur dahı Ahmedîniñ sohbetine rağbet ider. Bir gün hammâm sohbetin ve mahâbib cem'iyetin iderler. Esnâ-yı sohbetde Timur Ahmedî'ye şu dil-berleri bahâya tut diyü mutâyêbe yüzinden muhâtabe ider. Ahmedî kimisi ağırı sîm ü zer ve kimi dünyâ deger diyü her birin takvîm ider. Timur beğenüp teslîm ider. Ba'dehu beni dahı takîm eyle dir Ahmedî seksen akça bahâ biçer. Timur be-hey Ahmedî bu nice insâfdur ki baña seksen akça bahâ bağladuñ yalñuz bilümdaki futa seksen akça ider dir. Ahmedî benüm dahı kıymete tutduğum bilüñdeki futadur yoğsa sen iki pul degmezsın dir. Timur işidüp tahsîn ider ve in'âm-ı hil'at-ı zerrîn eyler” (Kılıç 2010: 312).

Gelibolulu Ali de, aynı olayı biraz farklı ifadelerle ve daha teferruatlı olarak nakletmektedir.

“Ammâ muhâveresi şî'r-güyluğuna Gâlib ve meclis-i sohbetine mülük ü ekâbir hemvâre tâlib ü râgıb olmağla bir gün cihangir-i memâlikistân Emir Timûr-ı Gürgân ile hammâme girerler. Ve ol makûle halvet-ihâs içinde perî-rûlar müzâkeresin kılurlar. Bu semen-ber cevân bu mikdâr sîm ü zere erzân ve bu Yûsuf-likâ dil-sitân miân-ı kadr ü kıymetde andan girân diyü mutâyêbe hînininde Emir-i mumâileyh-i nâmdâr kendü bahâsından dahı istişfsâr idünce Monlâ-yı nâdiredân “senün bizâ'etün zâhir ü iyân ve kıymetün seksen akça ile vâzih u beyândur” didüğü gibi ol şehriyâr-ı âlem-mutâf tarîk-ı adâletden inhıraf itmeyüp “benüm kıymetümden özr-i sâf eyledün, çâk başdan miyânundaki peştemâl seksen akçaya alunduğı vâkı-ı hâl iken gabn-ı fâhiş tarîkasını mücib söz söyledün” buyurdu. Ol dahı “benüm takdîrüm hemân miyânundaki peştemâl içündür. Yohsa sen bir metâ-ı kem-bahâ ve kadr ü kıymete degmedüğün hüveydâdur” diyü zarâfete yüz urdu.... Hâlâ ki incinmedi hazz itdi ve ol bahâ bahânesine in'am u ihsân tarîkına gitdi”(İsen 1994: 105).

Padişahla şâir arasında geçtiği bildirilen başka bir latife de Sehî Bey tarafından nakledilmiştir. Olaylara sabrederek mutlaka sonuca ulaşılabilirliğinin bir göstergesi olan fikra aşâğıdadır (Örnek 2):

MEVLÂNÂ LUTFÎ: Kadılar arasında “Deli Lütfi” olarak bilinen bu şahıs Fatih Sultan Mehmed tarafından kütüphaneci olarak görevlendirilmiştir. Sultan Mehmet ile sohbet eder, aralarında çok latife ve karşılıklı konuşma olmuştur.

“Rivâyet ederler ki Sultan Mehmed bir gün kendisine lazım olan bir kitap için kütüphaneye gelmiş. Molla Lütfi'ye “bana şu kitabı getiriver” diye emr etmiş. Fakat Molla Lütfi, biraz yüksekte olan kitaba erememiş ve kitapların önünde bulunan bir mermer parçasına basarak kitabı padişaha vereyim demiş. Sultan Mehmed merhum incinmiş ve “hay ne yaptın? O taş Hz. İsa'nın mevlididir, o taş üzerine doğmuştur” demiş. Molla Lütfi karşılık vermeksizin kütüphanedeki işine devam edip, hizmet ederken kitapların üstüne örtülmüş ve güveler tarafından delik deşik edilmiş, üstü kapkara toz olmuş bir bez parçası görmüş. Nazik bir şekilde edep ve saygıyla bezi iki elinin iki parmağı ile tutmuş ve yine aynı saygı ve edebli tavrıyla oturmakta olan Sultan Mehmed'in dizinin üstüne koymuş. Padişah, bunu görüp rahatsız olmuş ve “bunu benim üzerime niye getirdin?” demiş. Molla Lütfi” devletli padişahım niye huzursuz oluyorsunuz? Bu bez İsa Peygamberin beşik bezidir.” diye karşılık vermiş.

Merhum Sultan Mehmed'in huzurunda söylenmiş bu tür latife ve bediheleri pek çoktur. Muhavere sahibi olduğundan böyle küstahlığa ve bu denli latifeye kudret gösterip Sultan Mehmed ile musahib olmuştu.(İsen, 1980: 90)

² Nice topallar vardır ki yüksek merdivenlere çıkmışlardır.

USÛLÎ: 16. asırda yaşamış Vardaryeniceli divan sahibi bir şâir. Mısır'a giderek Şeyh İbrâhim Gülşenî'nin dergâhında bir müddet *tasfiye-i bâtın* ettikten sonra memleketine dönmüştür. Divanı, Doç. Dr. Mustafa İSEN tarafından yayınlanmıştır (İsen 1992).

Mısır'a gidip döndükten sonra memleketinde kendi tekkesini kurar ve insanları irşâda başlar. Aşağıda verdiğimiz anekdot da bu dönemle alakalıdır:

“... *zihn-i pâkinde kâbiliyyet eseri olduğu ecilden Mısır'da Şeyh İbrahim Hazretleri'nün hıdmetine vâsıl olup hânkâh-ı şeriflerinde defâ'at ile erba'in çıkarıp tasfiye-i bâtın kılmışlar. Âhir Rûm'a avdet idüp geldüğünde kendü şehrinde tavattun itmişler. Ol esnâda kuzât-ı ızâmdan biri ol perverde-i meşâyih-i kirâma bir haber-i itâb-âmez ve peyâm-ı hitâb-engîz gönderür ki kırk gün mikdârı oldu bu diyara geldiñüz lutf idüp bizi hâkden ref itmediñüz ve müşârünileyhün bu güftâr-ı mihr-âsâr mesmû'ı oldukda cevâb eyitmişler ki kırk yıldur ben kendüme gelemedüm size nice varayın*” (onun temiz yaratılışında yetenek olduğundan dolayı Mısır'da Şeyh İbrahim Gülşenî'ye intisab etmiş ve onun gözetiminde birçok kez çileye girerek nefsinin terbiyesini etmiştir. Daha sonra memleketine dönmüş ve tekkesini kurarak insanları irşâda başlamıştır. O sırada o yörenin yöneticilerinden biri, o büyük mürşitlerin yetiştirdiği bu insana biraz azar dolu bir haber göndermiş ve “şu beldeye geleli kırk gün kadar oldu, ama bize bir sefer gelip bizi aydınlatmadınız” demiş. Bu haberi işiten şairimiz “kırk yıl oldu ben kendüme gelemedim, size nasıl varayım” demiş” (Solmaz 2005: 200).

Latîfî, Usûlî hakkında bilgi verirken mutâyebe başlığı altında şu ifadeleri kaydetmektedir:

“*Mezbûruñ hâlet-i fakr ile aceb uzlet ü inzivâsı ve kanâ'at ü ferâgat ile garîb gınâ ve istiğnâsı var idi. Bu kadar fakr u fakâyla bî-takâ iken iktisâb-ı zillet ve irtikâb-ı mezelletden ise merd-i sâhib-hamiyete kûşe-i kanâ'at ve peygüle-i mücâhedetden cân lebine gelince cânâ cebr ve cânâdan ramak kalınca nefes sabr itmek evlâ ve ahrâdur diyu fakîr ü ganî ve şerîf ü denîden bir kese arz-ı iftikâr ve ızhâr-ı ihtiyâc idüp baş eğmezdi ve dergâh-ı Hakk'ı koyup der-i mîr ü vezîre varanlar sâ'il-i direm-hâh gibi yanında fûls-i ahmere değmezdi. Asl-ı zühd ü takvâ kasr-ı emel ve asl-ı hurs u tama' tûl-i emeldür.*” (Canım 2000: 177).

BEHİŞTÎ: Çorlulu, vâiz bir şâir. Ahdî'ye göre bin tane gazeli vardır. Latîfî ise divanının olduğundan bahseder. Adı geçen şâirle ilgili Gülşen-i Şu'arâ'da yer alan nükte şudur:

“*Mezkûruñ tab'ı ziyâde küşâde olmağın latîfeleri gâyetde çokdur. Cümlesinden biri budur ki kasaba-i mezbûrede zümre-i sipâhdan Baba Kuşeyrî nâm nedîm-i hâs u 'âm olan yah-fürüşüñ ittifâken bir gün teferrüc-künân cânib-i yahdânına revâne olduklarında mütâyebe yüzünden karısına müte'allık bu beyti bedihe hûb buyurmuşdur nüdemâyâ matlubdur sebt olundu.*”

Beyt : Harâretten meded öldük Kuşeyrî

Bize in 'âm ü 'âm eyle karından” (Solmaz 2005: 230).

Aynı espriyi Latîfî, Dürrî isimli şâirde tespit etmiştir:

Latife: Adı geçen son derece nüktedân, güler yüzlü ve şakacı biriydi. Cüllâbî mahlasını kullanan bir şerbetçiden ciğer yakan temmuz günlerinde bu beyit ile yardım istemiştir:

Beyt

Bize Cüllâbî gel ihsân-ı tâm it

Karından isteriz in 'âm-ı 'âm it (İsen 1990: 157).

Gülşen-i Şu'arâ'da tespit ettiğimiz nüktelerden biri de eski harflerimizle ilgilidir. Bu, Edirneli Cevrî ile şâir Fevrî arasında geçen bir konuşmadır:

“*Hadd-ı zâtında yârân arasında yâr-ı latîf ve nedîm-i sitem-i zârif kimsedür. Zarâfeti bir haddedür ki bir gün Fevrî Efendiyle mübâhase-i şî'r idüp birbiriniñ mahlasın begenmeyüp ceng ü*”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

cidâl kılurken hemân Cevrî Mevlânâ Fevrîye dir ki çok söyleme yohsa şimdi seni iki nokta ile kuzı قوزی iderin ve müşârüniyleh dahi fi'l-fevr dir ki epsem ol yohsa ben de seni bir nokta ile Cüzî کوزی کوزی kılurken diyü latife iderler. Bu nükte ma'lûm-ı zurafâ oldukda lâ-farkun beynehüma dirler.” (Solmaz 2005: 253).

Gülşen-i Şu'arâ'da harflerle ilgili bir başka değerlendirme de Sâdık isimli şâirde geçer. Edirne yakınlarında Hasköy'den olan Sâdık, şâirler arasında sirka ile meşhurdur. Sirka, bilindiği gibi, başka birisinden bir şeyler çalmadır. Bu mânâ olabilir, mısra olabilir, mazmun olabilir. Hatta bir şiirin tamamı olabilir. Fakat Ahdî, Sâdık'ın çaldığına kânî değildir. Diğer şâirlerin ona revâ gördükleri muameleyi şu şekilde ifade etmektedir:

“Sadâkat-ı tab'ı nazmda kem degül gâyetle edâsı hûb ve ma'nâsı mergûbdur. Lâkin şu'arâ içre sirka-i ma'nâ ile şöhret-i tâm bulup ol bâbda benâm olmuş. Râkım-ı hurûf-ı tezkire eş'ârına vâkıf olup güftârın tetebbu' itmişdür didükleri gibi degüldür. Hayfâ ki erbâb-ı hased aña 'adâvet-i bî-had itmişlerdür. Faraza her kande mezkûruñ gazelin bulsalar Sâdıkun Sâdıkun başın tıraş ide sin sûretine koyup ve dâlinin serin kesüp râ şekline yazup Sâdıkı sârik sûretine koyup meşhûr itmegi kendülerine farz-ı 'ayn bilmişler. Hâlbuki anuñ eş'âr u ebyâtı zîb ü zeyn bulup mezkûr merdüm-i hâfikayn olmakdan hâlî degüldür” صادق / صارق (Solmaz 2005: 393).

Eski harfler ve bunlarla oluşmuş isim ve mahlaslar üzerinde çeşitli kelime oyunları yapılmıştır. Bu şekilde yapılan kelime oyunlarından birisi de Postî mahlaslı bir şairle Hayâtî mahlaslı bir şair arasında vuku bulmuştur.

“Bu mütayebe vâkı' u şâyi'dür ki mezbûrun Postî nam bir dostı var idi ve anuñla kadîmden yâr idi. Hîn-i muhâverede mizâcî alışur ve latîfesi barışur idi. Ber-sebîl-i fetvâ ve tarîku'l-istiftâ bu latîfeyi tahrir ve bu vesikayı tastîr idüp Postî'ye gönderür ki it posti toñuz posti dabâgat ile pâk olur mı olmaz mı cevab virüp müsâb olasuz dir.

Mezbûr Mevlânâ Postî dahi mezkûr Hayâtî'ye cevabında yazar ki hayatı da murdar memâtı da murdârdur diyü cevâb virürler (Canım 2000: 238, 293).

Latîfî Tezkiresi'nde tespit edilen, Sagârî isimli bir şairin Bâyezid isimli birine yazdığı şu beyit de bu yönden ilgi çekicidir:

*Bâyezid iken aduñ hürmetini saklamaduñ
Çekeyin aralıgundan elîfi kal be Yezid*

Konu harflere gelince edebiyatımızın en büyük şâirlerinden Fuzûlî'yi anmadan geçmek haksızlık olur:

*Kalem olsun eli ol kâtib-i bed-tahrîrin
Ki fesâd-ı rakamı sûrumuzı şûr eyler
Gâh bir harf sükûtuyla kılur nâdiri nâr
Gâh bir nokta kusûruyla gözi kör eyler* (Gölpınarlı 1948: 10).

Mahlas ortaklığı eskiden beri şâirlerin hassasiyetle üzerinde durdukları önemli bir konudur. Bu konuda Fuzûlî'nin niçin bu mahlası aldığını hatırlamak kâfidir. Bu konuda Latîfî'nin Ahmed-i Rûmî'den (**Ahmed Paşa**) naklettiği şu hikâyecik dikkate değerdir:

“Hudâvendân-ı irfândan biri ol vâli-i vilâyet-i nazm u inşâ ya'ni merhûm Ahmed Paşa'ya didi ki : “mahal-i mahlasda siz dahi Ahmed dîrsüz ve husus-ı şi'rde isminüz tahallus idersüz. Bu takdirce Gelibolulu Ahmed ile sizün beyninizde iştirak ve iltibâs vakı' olup bu iltibas ve iştirâh halka nev'an sebeb-i galat olmaz mı, ihtimâldür ki sizün kelimât-ı tayyibenüz enfâs-ı şerîfinüzi ana isnâd iderler didükde merhum Ahmed Paşa dahi dimiş ki benüm kelimâtum ana isnâd itdikleri gam degül hemân anun mühmelatin bana isnad itmesünler diyü cevab virür.” (Canım 2000: 168-169).

Turkish Studies

TÂBÎ (-i Büzürg): Trabzonlu Büyük Tâbî namıyla meşhur bir şâir. Hayatı hakkında fazla bilgi olmayan bu şâirden nakledilen nükte şudur:

Türki bağlamada üstâd-ı dil-pezîr ve nakş u savt okımada akranı içre bî-nazîr ve musâ-habet-i dervîşâne ile hem-dem-i yârân ve letâyif-i latîfi bî-hadd ü lâ-yu'addur. Cümlesinden biri bu ki kendü Büyük Tâbî dinilmekle bilinür ve İstanbullu olan Tâbî-i Kûçek ki zu'mı kendüden büyük vâkı olmuş dâimâ mahlasları iştirâk üzere olmagın birbirleriyle hırhur-ı da'vâdan hâlî degüllerdür. Bu hâletde bir gün zurafânuñ ber-güzidesi ve şu'arânuñ pesendidesi Büyük Tâbîye Amânî râst gelür. Mütâyebe tarikiyla kanı Küçük Tâbî görünmez diyü aña su'al ider. Mezkûr dahi hâzır cevab olup latîfe yüzünden bu beyti ale'l-fevr nazm itmiş rakam oldı.

*Beıt : Tâbî-i Kûçegi görmek dileyen
Görsün işte etegüm altında (Solmaz 2005: 243).*

RIYÂZÎ-İ ÜSKÜBÎ: Adından da anlaşılacağı gibi Üsküplü bir şâir. Kadılık yapmış. Gülşen-i Şu'arâ'da Riyâzî'den nakledilen iki nükte vardır. Bunlardan biri şudur:

...şu'arâ mâbeyninde letâyifi meşhûr ve zurafâ yanında zarâyifi mezkûr bir mertebede ki cümle-i latîfeleri vird-i zebân-ı nüdemâ-yı cihân ve pesendide-i pîr ü cevândur. Birisi budur ki latîfe

Dirler ki bir gün hamâma vardum gördüm hamamcı turmayup âdem soyar ve nâtur bulduğı başmağı siler ve dellak fûtâ sıkır ve müşteri tas çalar gördüm bir alay sarık alup yürüyüvirdüm. Bu latîfesi ihâm-ı tâm olmağın pesend-i zurafâ-yı eyyâm olmuşdur.

Riyâzî'den aktarılan ikinci nükte şudur:

“Müşârünileyh zebân-ı Fârisî'ye şöyle cidd ü cehd kılmış ki diyâr-ı Rûmuñ her merzbûmunda makbûl-i hâs u 'âmdur. Hayfâ ki zât-ı şerîfi ve nâm-ı latîfi rind-i lâubâli olduğı ecilden halk içinde perîşân-mezheb ve peyrev-i erbâb-ı meşreb diyü meşhûr ü mezkûrdur. Binâen 'alâ-zâlik ol zamânda Rûm ili kâdî 'askeri olan Çivi-zâde Efendi mevlânâ-yı mezkûre hîn-i mülâzemetde 'alâ-vechî'l-'itâb seniñçün Riyâzî kâfirdür dirler. Saña nice mansıb virelüm diyicek mukâbelesinde sultânım siz bir kâfir kadılığın ihсан eyleñ diyü cevâb virür.

Bu latîfe sebebiyle kadı olur.” (Solmaz 2005: 317).

Kâfirlik veya başka bir dinden görülme, sayılma hususunda Latîfî'de tespit edilen bir nükte de şudur:

ŞEM'Î : *“İhvân-ı irfandan mervîdür ki bir gün Mesihî ve Şem'î seyr için deyre varırlar ol deyryn dilberlerini ve zîbâ peykerlerini teferrüc ü temâşâ kılurlar. İttifak şu'arâdan biri nâzûk ü nükte-dân bunları kilisede ve meyân-ı kavm-i İsâ'da görüp ikisinin ictima'ını latîfeye getirüp bu kıt'ayı nazma getirür. Kıt'a ber-vech-i mutayebe*

*Galata'da Mesihî deyre varup
Meğer Şem'î anunla bile gitmiş
İşidenler galat idüp didiler
Mesihî kiliseye mum iletmiş” (Canım 2000: 334).*

Latifenin veya nüktenin padişah tarafından beğenilmesine ve nükte sahibinin mükâfatlandırılmasına bir örnek de Latîfî'de vardır:

ÇÂKERİ: *“Nakl olunur ki mezbûrun civanlığı zamanında nazile zahmetinden sakalı bî-vakt ağarmış idi. Ol dahi gam-rîşinden dil-rîş olup lihye-i pür-teşvîşine hilye virmek için boya çalarmış. Bir gün merhûm Sultan Bâyezid iltifât-ı mezîd erzânî kılup buyurur ki bu lihye-i nûr-misâli niçün zulmete tebdil idüp rengin tagyir idersün ve ak sakalun yüzine kara çalup mücrimler gibi teşhir idersün diyicek sa'âdetlü pâdişâh bu çâker-i bî-iştibâh yaşum bilürin sakal yalan söyler*

Turkish Studies

gerçi beyâz subh-misâl sâdik görünür ammâ subh-ı kâzib-sıfat kizb-i sarîh eyler. Bu sebebden ben dahi yüzine kara çaldım ve mücrimler gibi teşhîr ve tahrîr eyleyüp intikamum aldım diyü hitâb-ı müstetâbına cevâb viricek bu mizâhu mutâyebe mizâc-ı pâdişâha hoş gelüp ol merd-i suhen-âferînün cevâb-ı sezâ-yı tahsinine hezâr âferîn idüp ihsân-ı firâvân ile tereffu' ve terakki erzânî kıldılar.” (Canım 2000: 206).

Aynı konu Gelibolulu Ali tarafından **Kühü'l-Ahbâr**'da da anlatılmaktadır:

“Henüz unfuvân-ı şebâb hâlinde iken zamân-ı ömri min vechin şitâb idüp rîş-i sefîde peydâ itdükde dahi zamânı degüldür diyü boyayup siyâh itmişdür. Hattâ bir gün şehriyâr-ı cihân kendüye rîş-hande-künân niçün nûrı zulümâta tebdil idersin buyurmuşlar. Kendüsi dahi hâzır cevâb olup hadd-i zâtında yalan söyler ve sâdik sûretinde görünüp şirret ü tezvîr yüzünden baña reng eyler. Aña binaen yüzine kara sürüp teşhîr iderin didükde mizâc-ı şehriyâre muvâfık olmuş. Hakkında küllî inâyetleri tahakkuk bulmuş (İsen 1994: 154).

RÛSÛHÎ: Şiirle çok fazla ilgisi olmayan Ispartalı bir şâir. Ahdî tezkiresinde, hayatı hakkında fazla bir bilgi verilmeyen bu şâirden şu nükte nakledilmektedir:

“Egerçi ki şiire çendân rusûhî yokdı ammâ zarâfet-i safâ-bahşî çok idi. İttifâken zurafânun birisi elinde 'ilm-i fıkıhdan bir kitâb görür. Bu kitâb nedür diyü sual ider. Sâhib-kitâb mezkûra dir ki kitâbum 'Arabîdür ne saña söyler ne baña. Mezkûrları erbâb-ı ma'ârif mezelenmeden hâlî olmazlardı. Cehâletine ihtimâl virirlerdi.” (Solmaz, 2005: 330).

ŞEMSÎ-İ DİVÂNE: Karamanlı Uurlu Şemsüddin meşhur bir şâir olan Şemsî hakkında tezkirelerde fazla bilgi yoktur. Gülşen-i Şu'arâ'da, yalnız kendi gayretleri ve yine kendi kanaatine göre dünyada eşi ve benzeri olmadığına inanan birisi olarak takdim ediliyor. Tesadüfen müderris olduğu söylenen Şemsî ile ilgili nükte şöyledir:

“...zât-ı habâset-şi'ârına hamâkat gâlib ve sıfât-ı kesâfet-nisârına zillet münâsib olmağla vechin mine'l-vücûh 'ilm-den sûdmend ve tarîk-ı dânişmendlikden fâide bulup huşmend olmamışdur. Derse kâdir olma[ma]ğın ol medreseden ferâgat idüp ol vâdiden ma'arife mâlik olmayup kaza semtine sâlik düşüp ol târihde Anatoli kâdî 'askeri olan 'İvâz Paşa Efendiniün üzerine kazâ-yı âsmânî ve belâ-yı nâgehâni olup başdan savmak için

Mollâ eger kâdılgdan hazzuñ var ise akrân u emâsil ile imtihân olmak gerekdür diyü cevâb virür.

Çâr u nâ-çâr kendü emsâl bir nice nâ-hemvâr-ı cühhâli bulup anlarla imtihâna râzı olmağı revâ görür. El-kıssa delûlûkle hasma galebe şeklin gösterdükde 'İvâz Efendi mezkûra âferin bire kellecik dir tek tek sakalına gülüp tahsîn itmiş diyü her kanda varsa takrîr ü tahrîr idüp tefâhür ider. Ba'de zamân kazâ-yı Katif mahlûl olur.

İşte tâli'ünde bir kadılık düşdi gidersen didükde ol merd-i mechûl giderin diyü kâbul eyler. Mezkûr Efendi tekrâr ider eger gitmezsen talâk-ı selâse üzerine olsun mı diyü cevâb virür imdi Katif kâdılgı düşdi didükde ihtiyâr idüp kazâyâ râzı olmuşlar.

Mezkûra ba'zı yâran tahsîn yüzünden dirler ki şânuñuza lâyık kâdılg degüldür niye râzı olduñ diyü rîş-hand itdüklerinde n'eyleyüm şu makûle bir hâl vâkı' oldı eger 'avret boşamak vehmi olmayaydı kabûl eylemezdim diyü cevâb virür. Yârâna bu hitâb-ı müstetâbı hezl-güne gelmeğın gâyetde hazz idüp gülmedin bî-tâb düşerler ve başına mezelemeg için meges-vâr üşerler.” (Solmaz 2005: 373).

Şemsî'nin bu kadılık yüzünden Katif'e gittiği ve oranın havasının kendisine iyi gelmediği, bunun üzerine Katif için *zem tarıkıyla* bir gazel yazdığı tezkirede kayıtlıdır.

Kadılgla ilgili olarak Latîfi, Şavur isimli şâirden şu kısa hikayeyi nakletmektedir.

Turkish Studies

ŞÂVUR: “Mezbûrun gerçi mizâcî sıhhat ve tab’î istikâmet üzre idi. Ammâ pâ-yî zemîn-peymâsî bir mikdâr a’vec (eğri büğrü) ü kec a’ni a’rec (topal)idi. Şehr-i Kastamonî kurbünde Arac nam bir nahiyeye kadı oldukda sipihr-i nazmun mihr-i lâmi’î a’ni Mevlânâ Tâli’î mutâyêbe tarıkıyla bu beyti didi:

*Şâvur-ı a’rec kim bu gün akzâl-kuzât olmak diler
Bin yıl ki tahsil eyleye A’rac anun mi’râcidur
Cevâb-ı Şavur:
Ta’n eyler imiş bana ayaksuz diyü cühhâl
N’ola ayağum yoğ ise her fende elüm var*

*Tahsil-i kemâl eyleyigör yoksa kalursun
Kalmaz bu cihan kimseye arunda ölüm var”* (Canım 2000: 318).

Latîfi Tezkiresi’nde Kemalpaşa-zâde fetva makamında otururken sorulan bir soru üzerine verdiği cevap içerisinde latifenin nasıl olması gerektiğini bizlere anlatmaktadır:

Mutayebe: Mesmû’umdur ki merhûm-ı merkûm müsniid-i fetvâda iken bir müdmini beng ve bengi-i bî-neng bu mes’eleyi istiiftâ itdürür ki:

Zeyd eyyâm-ı sıyamda vakt-i subh-ı kâzibde iftâr-ı gubâr itse ne lâzım gelür? Cevab virüp müsâb olasuz der.

Anlar dahi mülâtafâ yüzinden mutayebe kasd idüp kaba kuşluk kan hayran olmak lazım gelür diye cevap verirler.

*Beyt: Mahallinde latîf olur latîfe
Latîf olmasa lâkin lutfi yokdur* (Canım 2000: 162).

GAMMÎ BEY: Alay beyliği yapmış Antepli bir şâir olan Gammî Bey hakkında da fazla bir bilgi yoktur. Ahdî, Gammî Bey’in fukarayı sevdiğini ve şâirleri himaye ettiğini kaydetmiş eserinde. Tali’î isimli bir şâirle aralarında geçen şu nükteyi naklederek biyografiyi tamamlamış.

Meşhûrdur ki ol fenn-i şî’re ‘allâme olan kasîrû’l-kâme olmağın bir gün bir kevkeb-i bahtı humâyûn ve necm-i tâli’î meymûn olan Tâli’î nâm bir şâ’ir-i hûb kelâm zarâfet yüzünden mezbûr Gammîye dir ki Gammî mahlas itmeden Şâdî mahlas itmeñ saña münâsib idi. Hemân anlar dahi hâzır cevâb olup dir ki anuñ gibi mahlasa senüñ gibi tâli’-i meymûn kimesne gerek (Solmaz 2005: 455).

Gülşen-i Şu’arâ’da tespit edilen nüktelerden biri de Nâlişî isimli şâirle ilgilidir. İstanbullu olan şâir, Mısır’da Şeyh İbrahim Gülşenî’ye intisap etmiş, derviş meşrep bir kişidir. Sohbeti şiirine galip olduğu için, sohbetten hoşlanan insanlar etrafından ayrılmazmış.

“Mezkûrun bir gözi kör ve birisi nûr-ı basardan dûr ve birinde çendân fer ile nûr olmamağın bir gün bir mikdar çürük baklayı satun alup dest-mâle koyup rast geldiği yârâne körâne teklif kılurken bu bende dahi yolda ihsas idüp teklif kılurken su’al itdüm ki

Bu baklayı kim satun aldı didi ben aldum. Ale’l-fevr bî kusur dimişlerdür ki çürük baklanun kör alıcısı vardur.

Bu latifeden gedâ-tab olmağın rencide olmuşlardur” (Solmaz 2005: 563).

Göz hastalıkları ile ilgili bir mutayebe de Şeyhî’de vardır. Latîfi’nin nakli şöyledir:

“Nakl olunur ki bir hengâmede bast-ı bisât idüp hengâme-gilük iderken ta’rif-i tûtîyâ ve tavsif-i kuhl-ı cilâ eylerken kısm-ı nisâdan bir ârife mezbûrenin hengâmesine râst gelür ve tûtîyâ satarken dide-i remed-dîdesine nazar kılur. Ta’rif idüp eydür ki bu bir tûtîyâdur ki gözler görmüş

değül ve ehl-i Sıfahan nazîrinden haber virmiş değül diyüp satduğı tütüyâyı hadden ziyâde ta'rif itdükte ol zen-i ârife dahi kuıldan bir akçaluk alur yine kendüye virür, eydür hayrum olsun al şol dide-i pür-hûnuna çek eğer bu bâbda hâzık ve kavlinde sâdik isen kendü gözün zahmet-i remedden kurtar. Bu hâlde iken dürüg idüp ve kuıld diyü halkun gözine gil urma. Her zaman bu latifeyi anup dirdi ki ol zen-kes-i deride beni hengâmede şermende ve halk içinde efgende itdi. Beyt:

Akçasını alur ve gözine halkun gil urur

Öldüreydi şol kuıld-ı Sıfahanı satanı” (Canım 2000: 338).

Latîfî, Basîrî'yi tanıtırken onun karakterine ve diğer insanlarla olan ilişkilerine değindikten sonra ilgili mutayebeyi nakleder:

“ve bâb-ı mutayebede mutayebâtı vardır. Beyne'l-cumhûr ma'lûm u meşhûrdur... Cerîdelere ve cönglere sebt olacak rengîn letâyîfî ve letâyîfe müte'allık ma'ârîfî çoğ idi ve hûy u hasletde alacalugından gayrı aybı yoğ idi. Mesmû'dur ki mezbûr bir gün menba'ül ma'âni merhûm Revânî'ye varur ve cerr kasdın idüp bir kasîde virür. Anundahi mizâcında imsâk u hisset gâlib olmağla gördükde hoş gelmez ve cerr-i sâkil ihsâs itdükte yüzi gülmez.

*Kıt'a: Cerr için şâ'ire kıt'a ya kasâyid ileden
Benzer ana sata bostancıya terhûn ü tere
Eblehi gör iledür Hinde biber Mısra şeker
Bir şeyi tuhfe ider kopduğı bitdüğü yire*

Revânî Beg dahi kemâl-i kereminden ızhâr-ı bezl-i sehâ ve in'am-ı lutf u atâ gösterüp Basîrî'nün basar-ı hısına basmak için sadakât-ı âmdan birkaç akçe gönderür ve gâh yoldan döndürür. Meger gönderdüğü akçe dahi adede on imiş beşi kızıl ve beşi kurşun imiş. Onu gördükde Basîrî dahi bu husûsdan gâyet münfa'il ü münkesir olup hâli diger-gûn olur.

*Kıt'a: Revâniyle meğer Pinti Hamîdüñ
Bir aradan yaradılmış revânı
Birinün vasf-ı nânı lâ-yezûkun
Birinün na't-ı âbî len-terânî
Ne denlü nânı var Pinti Hamîdüñ
İki ol deñlüdür âb-ı revânı*

*Kıt'a: Bir dem idi cihanda Pinti Hamid
Añlurdu kemâl-i hisset ile
Şimdi evden eve berü oldı
Kimse añmaz anı bu töhmet ile*

*Kıt'a: Vardum Revânî matbahına tu'me isteyü
Gördüm harânisini acından köper kusar
İmsâk için riyâzât ider çok zamân lik
Bir müftce lût bulsa velî rûzesin sıkar*

*Kıt'a-i Revânî:
Ey Basîrî katı gönli karadur şûhunuñ
Gel e insâf idelüm sen de biraz alacasın
Ben didüm bu ikisinden acabâ kangısı yeg
Didi biri toñuzuñ alacasın karacasın*

*Bir gün Basîrî'ye Revânî eydür:
Monla bizi ekser gazelünde hissetle añarsun didükde Mevlânâ Basîrî eydür kerem medh
ideyüm dir:*

Turkish Studies

*Revânî: Germ ile şî'rini meclisde Basîrî okuyup
Arz iderdi bize ma'nilerini ikide bir
Câ-be-câ ma'nilerin arz idicek meclisde
Ehl-i diller yüzüñ ag ola didiler yir yir*“(Canım 2000)

Kınalı-zâde Hasan Çelebi de **Tezkire-i Şu'arâ** isimli eserinde Basîrî'den latifeler nakletmiştir:

Merhûmun letâifi meşhûr ve elsîne-i hâs ü âmda mezkûrdur. Cümleden herkese lakabına münâsib ba'z-ı menâsib virmişdür. Meselâ Müslüman Hasan'a İman Hisarı, Uzun Muslihiddin'e bûy-ı âbâd, Huşrî Hasan'a Çubuk Ovası, Köpek Bâlî'ye Yalag Ova ölünce cih dimeyeler o dahi bizim günâhımız afv ide. Sarı Gerze Kızılağaç, ortak süpürgeye Aksaray, Kartala Kuzguniye Medresesi beğenirse hoş est, beğenmezse kuş est. Ahîye köyünün kazâsı. Bu risâle-i bediyü'l-makâleyi itmâm idüp vüzerâdan birine virdükde vezir mezbûra “cümle âleme mansıb tevzi' itmişün bize dahi mansıb yok mı” didükde vezir-i mezbûr ol zamanda sultanlardan birini almak üzere imiş. Basîrî dahi vezir-i mefsûre “size Sultanöni sancağın virdüm”dir.

Bir latifesi dahi oldur ki hammâmlar tevzi' itmişdür: Müderrislere Müftî hamamı, mülâzımlara kazi-asker hamamı, kedilere çartaklı hamamı, avretlere alaca hamam, ergenler azablar hamamı, hamamlarla sırt hamamı, cüllahlara çukur hamamı, dilberlere vefâ hamamı.

Cümle letâifinden menkuldür ki bir gün İskender Çelebi meclisinde itdüğü sefer ve çekdüğü âlâm u hatarı rivâyet idüp seyahatin hikâye ederken İskender Çelebi mezbûra “yâ Magribî gördünüz mi?” diyü kasd-ı ihâm itdükte Basîrî-i ârif-i fi'l-hâl kasad-ı mezbûra vâkıf olup “İskender-i Zülkarneyn degülüm ki dünyayı seyr idem” diyü ilzâm ider” (Kınalı-zâde Hasan Çelebi 1989: 215).

İnsanın bir uzvunun noksanlığı veya sakatlığı ya da hastalanması hususlar da zaman zaman latife konusu edilmiştir:

LİKÂYÎ: İstanbul bedesteninde sahaf olan şair, öksürükten rahatsız olan bir zattır.

“Çoğu zaman Kâtib Şevki ile sohbet ederdi Sohbet esnasında Mevlânâ Şevkî ona latife kabilinden bir kıt'a söyledi. Söz konusu kıt'a budur:

*Likâyî kim zarîdir cihanun
Şişürdür burnunu sümkürdüğünce
Görüp bir tbb ehli anı didi
Marazdur bu kesilür varduğunca*

“Likâyî dünyanın en zarîf, nazik kimsesidir. Her sümkürdüğünce burnunu şişirir. Bir hekim onun bu haliniş görünce, bu öyle bir hastalıktır ki ancak mezarda düzelir dedi.”(İsen. 1980:179)

Âşık Çelebi nükte ve mutâyebe kelimelerini şâirlerin edebî kişiliklerini anlatırken örnek vermeden de kullanmaktadır:

Yahyâ: *“Şu'arâ-yı 'asr ile mutâyebeler belki mülâkabeler ve muhâdeseler belki mübâhaseler idüp Hayâlî ile mu'ârazalar ve mu'âdâtlar ve Zâtî ve Rahmî ile münâzaralar ve cihâd u mühâcâtları şâyî' ü meşhur oldı ve kendü şânında süluk-ı cezbesi ve cezbe şu'besi ile mezkûr oldı.” (Kılıç 2010: 672).*

Kadrî: *“Burusada gâh gülşenlerde ve bâğbânlarda gâh tağlarda vü yaylaklarda müste'iddine vü müstefiddine ilkâ-yı ders ü feyz-i 'ulum-ı 'akliyyât u nakliyyât eyledi ve 'ulemâ-yı 'asr ile mübâhaselerde keşf-i müşkilât ve hall-i mu'zılât eyledi ve gâh kavâbil ü emâsille mutâyebe*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

belki şu'arâ ile müşâ'areye tenezzül idüp sarf-ı evkât eyledi. Gâh zehâr-ı 'ukbâ için ehâyir-i emvâlinde binâ-yı mesâcid ü medâris ve iktinâ-yı hayrât u hasenât eyledi." (Kılıç 2010: 1311).

Âşık Çelebi,'de anlatılan fıkralardan biri de Deli Birâder olarak bilinen Gazâlî ile ilgilidir:

Merhum giderek şeh-zâdeniñ kendü meclis-i hâssına dâhil olur şeh-zâde dahı Monlânun zerâfetin ve letâfetin görüp bi't-tab' musâhabetine mâ'il olur Mısr'a gıtdüğünde bile gider. Bir gün bezm-i bâdede bir bâdiresine incinüp kapucıbaşısına var boynın ur diyü emr ider kapucıbaşı hemân kasd ider ki kaydın göre boynın ura. Deli ölüm havfıyla upuslu olup cân başına sıçrar. Birâder'e ana baba günü olur. Kapucıbaşına sen beni şimdi şeh-zâdeniñ mestâne söziyle öldürürsin 'aklı başına gelicek nedâmet mukarrerdür beni öldürdüğüñün seni öldürür belki deriñe ey bî-ser ü sâ mân samân toldurur dir. Kapucıbaşı görür ki deliden uslı haber. Birâderiñ virdüğü öğüdi ne anası ne babası eydür bir yirde nihân idüp şeh-zâde öñüne geldükde emr yirine yitdi Birâderiñ işi bitdi dir. İrtesi şeh-zâde hâbdan ser-girân u sekrân bî-dâr olur kasdı sabuhî ile def'-i humâr olur. Birâdere gel diñ def'-i humâr idelüm ve nuş-ı câm-ı hoş-güvâr ideliüm dir. Kapucıbaşı sultânüm sağ olsun Birâderi ahşam emriñüz üzre telef itdük işini ber-taraf itdük dir. Şeh-zâde âteş-i gazabdan bir çakım kav gibi âteş pâre olur söylerken od saçılıp ağzından çıkan her harf bir şerâre olur gâh kılıca gâh hancere el urur kapucıbaşıya siyâset buyurur. Kapucıbaşı şeh-zâde elinde tiğ ü hancer görür gâh kılıç gibi kabkara gâh hancer gibi sapsarı olur beg sağ olsun. Birâder sağdur egerçi anı zinde komak hilâf-ı emr ü yasağdur dir. Birâderi mahbesden meclise çıkarı getirür egerçi zâhıran küfri ezber okır gönîlinden Birâder'üñ re'yine âferinler okır. Andan yine Ruma geldükde Birâder'i yine bile alup geliür mülâzemetinde ve hıdmetinde bile olur. Ol esnâda Elftıyye vü Şelfıyyeden ve sâ'ir risâ'il-i bâhiyyeden mürekkeb zenpâreler ve gulâmpâreler münâzarasında Dâfi'ü'l-gumûm ve Râfi'ü'l-hümûm adlı bir kitâb te'lif ider ve eyyâm-ı mülâzemet ü sohbetde ve hengâm-ı münâdemet ü 'işretde mutâyebeler peydâ ider. Cümleden biri bir bayram cemî'-i nüdemâ vü şu'arâya kaftanlar giydürdükde Birâder Efendiye bir eski suf fistân giydirürler Birâder dahı bedîheten bu beyti dir.

İle garrâ firengiler bize bir eski suf fistân

Revâ midur gel insâf eyle andan hey filân fistân (Kılıç 2010: 1636).

Deli Birâder'in latifeciliği ve üslubu konusunda Sehî'nin verdiği bilgi dikkat çekicidir:

"Gönlü şen, hezel söyleyen, yaradılışı latifeye yatkın kimse idi . Vezirler ve beyler sohbetine koşar, ulular ve devletliler hizmetine devam edelerdi. Nazm ettiği latifelerin ibarelerindeki kelimelere dikkat etmeyip çoğunu aklına geldiği şekilde ve ağza alınmayacak cinsten seçtiği için akli başında olan kişiler o çeşit sözden çekinirler ve bu cins şüirden uzak dururlardı... Lakin söylediği latifeler son derece çirkindir ve kalbin ondan rahatsız olup nefret etmemesi mümkün değildir." (İsen 1980:156-157)

Yukarıda verdiğimiz örnekler hemen hepsi fikranın tanımına uygun örneklerdir. Vak'a ve düşünce birliği, Tezle karşı tezin bir bakıma çarpışmasını hazırlayan konuşma (tezâd) münâkaşa ve muhakemenin varlığı ve sonuç, kısmı hepsinde vardır.

SONUÇ

Mizah toplumun bir ihtiyacıdır. Bu, halk edebiyatı ürünlerinde olduğu gibi klâsik Türk edebiyatı ürünlerinde de vardır. Bu çalışmada karşılaşılan nüktelerde görülen üslubu şöyle sıralayabiliriz:

- 1) Eldeki metinlerin dili tamamen tezkire yazarının ifade ediş biçimine göre değişmektedir.
- 2) Padişah (Timur) ve yöneticilerle olan şakalaşmalarda kelimeler çok dikkatli

Turkish Studies

seçilmektedir.

3) Erkek erkeğe yapılan latifelerin bir kısmı müstehcen kelime ve ibareler barındırırken, bir kısmı kelimelerin yan-yakıştırma ve mecaz anlam gibi çağrışımlarına dayanmaktadır.

4) Bazı latifelerde tasavvufi terbiye göze çarpmaktadır.

5) Bazı nükteler eski alfabemizdeki harf oyunlarına dayanmaktadır.

6) İnsanın eğitim durumu ile ilgili olan nükteler de vardır.

7) Hiçbir toplumda hoş karşılanmayan hırsızlıkla ilgili bir fıkra vardır.

8) Meslekler ve yer adlarıyla alay eden bir fıkra tesbit edilmiştir.

9) Örnekler yerine göre manzum ve mensur olabilmektedir. Karışık olanlar da vardır.

Örneklerden de anlaşıldığı kadarıyla, o günün nükte anlayışı ve dokundurularıyla bugünküler arasında, medeniyetin ekledikleri hariç, pek bir fark yoktur. Çünkü anlayabildiğimiz kadarına, bugün de gülüp düşünebiliyoruz. Bu dokunduruların temel özelliği nükteye dayanmasıdır.

KAYNAKÇA

ALTUNEL, İbrahim, (2003), “Latife” mad., *DİA*, C.XXVII, Ankara, s.109-110.

AMBROS, Edith Gülçin, (2009), “Gülme, Güldürme ve Gülünç Düşürme Gereksinimlerinden Doğan Türler ve Osmanlı Edebiyatında İroni”, *Nazımdan Nesire Edebî Türler, Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4*, (Hazırlayanlar: Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım), Turkuaz Yay. İstanbul, s.64-85.

Ana Britannica, (1989), “Letaifname” mad. Ana Yay. C.XIV, İstanbul, s.424.

BATİSLAM, H. Dilek, (1997). *Kânî'nin Mensûr Letâifnâmesi ve Hezliyyâtı*, Doktora Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

CANIM, Rıdvan (2000). *Latîfi, Tezkiretü'ş-şu'arâ ve Tabsıratü'n-nuzemâ*, Ankara.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, (1970), “Zâtî'nin Letâyifi”, *İstanbul Üniversitesi TDED.*, C.XVII, Ağustos, s.1-51.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, (1977), “Zâtî'nin Letâyifi II”, *İstanbul Üniversitesi TDED.*, C.XXII, Ağustos, s.113-161.

ÇIRAKLI, Durmuş Ali, (1998). *Kânî'nin Manzum Letâifnâmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

DEMİREL, Şenel, (2010), “Eski Türk Edebiyatında Letâifnâmeler ve Bir Yazma Eserin Derkenarındaki Latifeler”, *Adıyaman Üniversitesi Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu*, (15-16 Mayıs 2009), Adıyaman Üniversitesi Yay. No:3, Ankara, s.225-240.

ELÇİN, Şükrü (1981). *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara.

GÖLPINARLI, Abdülbâki (1948). *Fuzûlî Divânı*, İstanbul.

İSEN, Mustafa (1980) *Sehî Bey Tezkire “Heşt Behişt”*

İSEN, Mustafa (1990). *Latîfi Tezkiresi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İSEN, Mustafa (1992). *Usûlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

- İSEN, Mustafa (1994). *Kühü'l-Ahbârın Tezkire Kısım*, Ankara.
- KILIÇ, Filiz (2010). *Âşık Çelebi, Meşâirü'ş-şu'arâ*, İstanbul.
- Kınalı-zâde Hasan Çelebi, (1989). *Tezkire-i Şu'arâ*, Haz.: İbrahim Kutluk, Ankara.
- Lâmi'î-zâde Abdullah Çelebi (1997). *Latifeler*, Haz.: Yaşar Çalışkan, İstanbul.
- MENGİ, Mine (2000). *Divan Şiiri Yazıları*, Ankara.
- ÖZKIRIMLI, Atilla, (1983), "Letâif" mad., *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.III, Cem Yay. İstanbul, s.794.
- ÖZKIRIMLI, Atilla, (1987), "Hezl" mad. *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.III, Cem Yayınevi, İstanbul, s.630.
- SEYMEN, Emine, (2008), *Sehî Bey ve Latîfî Tezkirelerinde İstitrâd*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- SOLMAZ, Süleyman (2005). *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı*, Ankara.
- TOLASA, Harun (1983). *Sehi Latifi, Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. YY.da Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, İzmir.
- TUĞLUK, Halil İbrahim, (2009), "Bir Mecmuada Bâkî, Nev'î (Yahya) Ve Nef'î İle İlgili Bazı Latifeler", *Turkish Studies, Türkoloji Araştırmaları, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/2, Winter, s. 993-1006.
- TURAL, Sadık (1993). *Edebiyat Bilimine Katkılar*, Ankara.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (1986). "Letâ'if, Letâ'ifnâme", C. 6, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 81.
- YILDIRIM, Dursun (1976). *Türk Edebiyatında Bektaşî Tipine Bağlı Fıkralar*, Ankara.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011